

HET SPEELVELD VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK

HET *speelveld* VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK

EEN PRAKTIJKGERICHTE BENADERING

| OWL PRESS |

Nicky Dirkx & Mieke Gesquiere

INHOUD

INLEIDING

DANK

HOOFDSTUK 1

ALLE ORTHOPEDAGOGISCH HANDELEN IS AGOGISCH HANDELEN	15
1. INLEIDING	17
2. WAT IS AGOGIE(K)?	19
3. DOEN VERANDEREN: 'THEORY OF CHANGING'	20
4. MET OF ZONDER K?	22
5. DRIE SLEUTELBEGRIPPEN VAN HET AGOGISCH HANDELEN	24
5.1. Veranderen of beïnvloeden	24
5.2. Handelen	24
5.3. Emancipatie of empowerment als doel	25
6. RICHTINGGEVENDE KENMERKEN VAN HET AGOGISCH HANDELEN	27
6.1. Psychosociale verandering	27
6.2. Doelgericht	28
6.3. Systematisch	29
6.4. Bewust	29
6.5. Gewenst door de betrokkenen, vrijwillig	31
6.6. Niet wederzijds	31
6.7. Beroepsmatig	32
6.8. Waardegebonden	32
7. DE PROFESSIONALISERING VAN HET AGOGISCH HANDELEN	35
7.1. Versnelde ontwikkeling van wetenschap en techniek	35
7.2. Stijgende individualisering	36
8. HET VERTREKPUNT VAN HET AGOGISCH HANDELEN	37
8.1. Hulpverlening of curatief agogisch werk	37
8.2. Vorming of positief agogisch werk	38
8.3. Preventie of preventief agogisch werk	38

9.	NIVEAUS VAN VERANDERINGSPROCESSEN	39
9.1.	Microniveau	39
9.2.	Mesoniveau	40
9.3.	Macroniveau	41
10.	SAMENGEVAT	42

HOOFDSTUK 2

WAT IS ORTHOPEDAGOGIE(K)? 45

1.	INLEIDING	47
2.	WHAT'S IN A NAME?	48
3.	DE WORTELS VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK	50
3.1.	De zorg voor 'gehandicapte' kinderen	50
3.2.	De zorg voor kinderen 'die niet deugen'	51
4.	DEFINITIES VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK	53
5.	TWEE BELANGRIJKE VERSCHUIVINGEN MET BETREKKING TOT HET OBJECT VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK	54
5.1.	Van het afwijkende kind naar de verontrustende (leef)situatie	54
5.2.	Van 'Wat heeft dit kind?' naar 'Welke vraag stelt dit kind?'	57
6.	DE VERRUIMING VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK	58
6.1.	Van het orthopedagogische naar het ortho(ped)agogische	58
6.2.	Van personen met een handicap naar personen in een handicapsituatie	58
7.	HET ORTHO(PED)-AGOGISCH WERKVELD	59
8.	COMPETENTIES EN ROLLEN	62
9.	SAMENGEVAT	65

HOOFDSTUK 3

ORTHOPEDAGOGISCH DENKEN & KIJKEN: VIJF BRILLEN 67

1.	INLEIDING	69
2.	BRIL 1 – UITSTOTING EN SEGREGATIE: ONVOLWAARDIGEN, ABNORMALEN, BEZETENEN	72
2.1.	Prehistorie en oudheid: survival of the fittest	73
2.1.1.	Prehistorie	73
2.1.2.	Oudheid	74
2.2.	In de middeleeuwen	77
2.3.	In de nieuwe tijd: op zoek naar de homo universalis	78
2.4.	Vandaag	83
3.	BRIL 2 – LIEFDADIGHEID EN BEVOOGDING: SUKKELAARS, ONGELUKKIGEN, MINDERVALIDEN	87
3.1.	De middeleeuwen: ieders lot is door God vastgelegd	88
3.2.	Vandaag	90
4.	BRIL 3 – MEDISCH MODEL: HET DEFECTPARADIGMA: PATIËNTEN MET DEFECTEN	91
4.1.	De verlichting	93
4.2.	Historische terugval	101
4.3.	Vandaag	103
5.	BRIL 4 – HET NORMALISATIEPARADIGMA: LEERLINGEN MET MOGELIJKHEDEN	110
5.1.	Normalisatie	113
	Het normalisatieprincipe in de praktijk	115
5.2.	Integratie	118
	Betekenis van het normalisatieparadigma voor de praktijk	120
6.	BRIL 5 – HET BURGERSCHAPSPARADIGMA: VOLWAARDIGE BURGERS MET RECHTEN EN PLICHTEN	125
6.1.	Van een individueel naar een sociaal begrip van handicap	127
6.2.	Van integratie naar inclusie	132
6.3.	De persoon met een beperking als burger: het burgerschapsparadigma	132
6.3.1.	Volwaardig burgerschap	135
6.3.2.	Keuze en controle (empowerment)	136
6.3.3.	Ondersteuning	136
6.3.4.	Kwaliteit van bestaan ('quality of life')	138
	Het burgerschapsparadigma in de praktijk: enkele inspirerende voorbeelden	150
7.	SAMENGEVAT	155

HOOFDSTUK 4

ONDERZOEK IN DE ORTHOPEDAGOGIEK	159
1. INLEIDING	161
2. DRIE VERSCHILLENDE MANIEREN VAN ONDERZOEK	162
2.1. De geesteswetenschappelijke stroming: een praktische stroming	163
2.1.1. Procedure: de hermeneutische cirkel	164
2.1.2. Betekenis van de stroming voor de (ortho)pedagogische praktijk	170
2.1.3. Kritiek op de geesteswetenschappelijke stroming	173
2.1.4. Recent onderzoek	173
2.2. De empirisch-analytische stroming: een technische stroming	178
2.2.1. Procedure: de empirische cyclus	180
2.2.2. Betekenis voor de (ortho)pedagogische praktijk	185
2.2.3. Kritiek op de empirisch-analytische stroming	191
2.2.4. Recent onderzoek	191
2.3. De kritische orthopedagogiek: een emancipatorische stroming	193
2.3.1. Procedures	194
2.3.2. Betekenis voor de (ortho)pedagogische praktijk	195
2.3.3. Kritiek op de kritische orthopedagogiek	198
2.3.4. Recent onderzoek	198
3. SAMENGEVAT	201

HOOFDSTUK 5

ORTHOPEDAGOGISCHE KOPSTUKKEN	203
1. INLEIDING	205
2. ZWITSERLAND: DE BAKERMAT VAN DE HEILPEDAGOGIEK	206
2.1. Heinrich Hanselmann	206
2.2. Paul Moor	207
3. NEDERLANDSE KOPSTUKKEN	208
3.1. Kopstukken van het eerste uur	208
3.1.1. Izaak Van Houte	208
3.1.2. Willem Vliegenthart	209
3.1.3. Wilhelmina Bladergroen	210
3.1.4. Leon van Gelder	211

3.2. Kopstukken van het tweede uur	213
3.2.1. Wim ter Horst	213
3.2.2. Jacobus Kok	235
4. DE DUITSE KOPSTUKKEN	249
4.1. Heinz Bach	249
4.2. Ulrich Bleidick	250
4.3. Otto Speck	251
5. DE POSITIVISTISCHE STROMING	252
5.1. Johan (Joep) Dumont	252
5.2. Jan Rispens	253
5.3. Jan Dirk van der Ploeg	254
6. DE KRITISCHE STROMING	257
6.1. Ad van Gennep	257
6.2. Geert Van Hove	258
7. DE INTEGRATIEVE HANDELINGSORTHOPEDAGOGIEK	259
7.1. Eric Broekaert	259

HOOFDSTUK 6

EEN ABC	261
----------------	-----

BIBLIOGRAFIE	343
--------------	-----

INLEIDING

HANDICAP (N.)

1650s, from *hand in cap*, a game whereby two bettors would engage a neutral umpire to determine the odds in an unequal contest. The bettors would put their hands holding forfeit money into a hat or cap. The umpire would announce the odds and the bettors would withdraw their hands – hands full meaning that they accepted the odds and the bet was on, hands empty meaning they did not accept the bet and were willing to forfeit the money. If one forfeited, then the money went to the other. If both agreed either on forfeiting or going ahead with the wager, then the umpire kept the money as payment. The custom, though not the name, is attested from 14c.

Reference to horse racing is 1754 (*Handy-Cap Match*), where the umpire decrees the superior horse should carry extra weight as a "handicap;" this led to sense of "encumbrance, disability" first recorded 1890. The main modern sense, "a mental or physical disability," is the last to develop, early 20c.

HANDICAP (V.)

"equalize chances of competitors," 1852, but implied in the horse-race sense from mid-18c., from **HANDICAP** (N.). Meaning "put at a disadvantage" is from 1864. Earliest verbal sense, now obsolete, was "to gain as in a wagering game" (1640s). Related: **HANDICAPPED**; *handicapping* (Handicap, s.d).

Handicap (s.d). Geraadpleegd van <https://www.etymonline.com/word/handicap>

Speelveld (s.d). Geraadpleegd van <https://www.woorden.org/woord/speelveld>

In de orthopedagogiek streven we naar een eerlijk speelveld voor iedereen. Het woord 'handicap' vindt zijn oorsprong in het Engelse 'hand in cap', een spel waarbij spelers hun hand in een hoed of kap staken om hun startpositie te bepalen. Het symboliseert treffend het feit dat niet iedereen vanaf het begin dezelfde speelkansen heeft of aan dezelfde startstreep begint. Orthopedagogiek erkent en onderzoekt deze ongelijkheden, met als doel de leefsituatie, de participatie in de samenleving en de kwaliteit van bestaan van elk individu te verbeteren. De orthopedagogiek richt zich sinds lang niet meer uitsluitend op personen met een 'handicap' en tijdens het lezen van dit boek zal blijken dat ook het gebruik van deze term al lang passé is.

We starten met de afbakening van het orthopedagogisch speelveld. Een speelveld, niet letterlijk als veld om te spelen – of misschien soms wel? – maar als terrein, een ruimte 'waarop iets of iemand activiteiten verricht of kansen krijgt' (Speelveld, s.d). Wat de orthopedagogiek betreft, is dit veld niet altijd voor iedereen even duidelijk. Wat is orthopedagogisch handelen? Wat doet een orthopedagoog? Wat is orthopedagogiek? Op die vragen proberen we een antwoord op te formuleren in hoofdstuk 1 en 2.

Hoe heeft ons vakgebied zich ontwikkeld en welke ideeën hebben de tand des tijds doorstaan? In hoofdstuk 3 duiken we dieper in de geschiedenis van de orthopedagogiek en ontrafelen we de spelregels. We ontdekken hoe het speelveld in de loop der tijd is geëvolueerd: van vroegere opvattingen over 'abnormaliteit' tot moderne inzichten over inclusie, empowerment en sociale rechtvaardigheid.

We verkennen in hoofdstuk 4 ook hoe de orthopedagogiek zich heeft ontwikkeld tot een wetenschap die gedreven wordt door onderzoek en evidence-based practice. We exploreren de verschillende onderzoeksmethoden: van discoursanalyses tot handelingsgericht onderzoek en alles daartussenin.

In hoofdstuk vijf passeren een aantal belangrijke kopstukken uit de orthopedagogiek de revue: enkele oudere reuzen op wiens schouders we staan, maar ook enkele recente en actuele stemmen uit de hedendaagse orthopedagogiek.

We eindigen in hoofdstuk zes met een ABC, een soort letterspel waarbij we door middel van een alfabet onze selectie presenteren van een aantal belangrijke begrippen, actuele tendensen, en uitdagingen voor de toekomst.

Betreed dit bijzondere speelveld waar elke stap het spel kan doen kantelen, waar je soms je strategie moet heroverwegen en veerkrachtig ‘terug naar start’ moet gaan, maar waar elk stapje vooruit er ook eentje is gewonnen.

DANK

We lieten ons bij het schrijven van dit boek inspireren door onze eigen werkervaringen, boeiende gesprekken met collega's en studenten, en waardevolle contacten met het werkveld. Dit stelde ons in staat om de theorie te staven met praktijkvoorbeelden en casuïstiek. Graag willen we iedereen bedanken die ons hierbij, hetzij bewust of onbewust, in de kaart speelde.

Dank aan Nina & Sophie van Owl Press voor het geduld en de fijne samenwerking en Joris voor de mooie illustraties.

Merci, Julie Schamp, Joke Persyn & Karolien Delaere, om een stukje over jullie expertisedomein bij te dragen in ons ABC.

Dankjewel aan iedereen die we mochten interviewen. Dankjewel ook Sociaal.Net. Door het delen van jullie verhalen kreeg dit boek meer kleur.

Dank ook aan Stella, Frits, Judith & Polie en aan Finne & Kamiel om ons vrij spel te geven bij het schrijven van dit boek.

Mieke & Nicky

HOOFDSTUK 1

ALLE *orthopedagogisch* HANDELEN IS *agogisch* HANDELEN

*'When you can't change the direction of the wind,
adjust your sails'*

— Harriet Jackson Brown Jr.

AAN HET EINDE VAN DIT HOOFDSTUK

- weet je wat de begrippen 'agogisch handelen' en 'agogie(k)' betekenen;
- kan je een definitie geven van het begrip 'agogiek';
- kan je uitleggen waarom agogiek een 'theory of changing' is;
- ken je de sleutelbegrippen van het agogisch handelen;
- kan je een omschrijving geven van de richtinggevende kenmerken van het agogisch handelen;
- kan je aan de hand van de agogische kenmerken motiveren of een situatie al dan niet agogisch handelen betreft;
- kan je uitleggen hoe de professionalisering van het agogisch handelen tot stand kwam;
- kan je de drie vertrekpunten van het agogisch handelen omschrijven;
- kan je omschrijven op welke niveaus van verandering je als agoog kan werken.

1. INLEIDING

Alle orthopedagogisch handelen vertrekt vanuit agogisch handelen. Elke orthopedagoog is een agoog maar niet elke agoog is een orthopedagoog.

Vooraleer we in hoofdstuk 2 verder uitzoeken wat we onder de begrippen 'orthopedagogie(k)' en 'orthopedagogisch handelen' kunnen verstaan, kan het inzicht in wat we precies kunnen begrijpen onder de termen 'agogie(k)' en 'agogisch handelen' ons misschien al verder op weg helpen. Maar ook dat is niet zo eenvoudig. In de literatuur verdwaal je soms in definities en begrippen. Men heeft het over pedagogie, andragogie, sociale (ped)agogie, agologie, geronto-agogie, agogiek met een k, agogie zonder k... en soms is er ook verwarring omdat men in Nederland en Vlaanderen aan dezelfde begrippen een andere invulling geeft. Zelfs agogen vinden het soms moeilijk om de precieze inhoud van hun job uit te leggen. Een groep agogen ging daarom zelf op zoek naar een goede omschrijving van de agogische identiteit. Ze geven in hun boekje *Typisch agogisch* (Feij et al., 2006) een treffend voorbeeld van hoe buitenstaanders naar agogisch werk kijken:

'Een directeur van een instelling voor kinderpsychiatrie liep met de tuinman over het terrein van de organisatie. Het was prachtig lenteweer en de tuinman vertelde honderduit over zijn plannen. Toen ze langs de afdelingen liepen, zagen zij een aantal kinderen lekker buiten spelen. Op enige afstand zat de groepsleidster in een gemakkelijke tuinstoel, ogenschijnlijk van de zon te genieten. De tuinman zei: "Dat is gemakkelijk je brood verdienen", waarop de directeur antwoordde: "Nou, misschien is het wel zo dat juist omdat die groepsleidster daar nu zo zit, dat deze kinderen lekker spelen".'

De reactie van de tuinman toont aan dat hij niet begrijpt wat de job van een agoog inhoudt. Wellicht heeft dat te maken met de grote diversiteit in het werk en het feit dat een agoog vooral ingrijpt in het gewone, dagelijkse leven

en daardoor minder opvalt. Het antwoord van de directeur toont aan dat het gewone en het alledaagse tegelijk het uitzonderlijke omvat:

‘De agoog geeft steeds opnieuw vorm aan het alledaagse, juist voor die mensen voor wie het alledaagse niet zo gewoon is’ (Feij et al., 2006).

Joni is een meisje van tien jaar. Ze werd door haar ouders ernstig verwaarloosd en verblijft sinds kort in een leefgroep (residentiële jeugdhulp). Joni is vaak druk en luid waardoor ze soms genegeerd en ook uitgesloten wordt door de andere kinderen. Elke dag wordt er voor het avondeten een spelletje gespeeld met een klein groepje kinderen. Als je denkt zoals de tuinman, dan zie je alleen het spel. Maar als je verder kijkt, dan zie je dat het spel kan bijdragen aan een gezellige sfeer en Joni zo de kans krijgt om zich beter in de groep te integreren.

*‘When you can’t change the direction of the wind, adjust your sails’
(Harriet Jackson Brown Jr.).*

Veranderen is een heel belangrijk begrip binnen de agogie(k) en dus ook in de orthopedagogie(k). De agogiek is de leer van het doen veranderen van mensen: hoe kunnen we anderen ondersteunen bij hun verandering? Hoe kunnen we onze professionele beïnvloeding zo aanwenden dat we de kwaliteit van leven van de ander verbeteren?

In dit hoofdstuk willen we, net als het groepje agogen, inzoomen op wat ‘typisch agogisch’ is. We streven daarbij geen volledigheid na maar selecteren informatie die waardevol kan zijn om als orthopedagoog ‘mee te nemen’.

Eerst verhelderen we de begrippen agogie en agogiek. Daarna behandelen we de sleutelbegrippen en de richtinggevende kenmerken van het agogisch handelen. We bekijken ook hoe de professionalisering van het agogisch handelen tot stand kwam. Tot slot komen de aanknopingspunten van de agogische interventie en de drie niveaus van agogisch ingrijpen (micro, meso en macro) aan bod.

2. WAT IS AGOGIE(K)?

Wat is agogie(k)? Wat moet men zich bij een agoog voorstellen? Wat houdt het werk van een agoog precies in? Wanneer we die vragen stellen, komt er meestal geen antwoord. De agoog geniet vaak nog weinig bekendheid.

Het begrip ‘pedagogiek’ is vaak beter bekend. Meestal weet men wel dat dit gaat over het begeleiden van kinderen, het opvoeden, de opvoedkunde. ‘Pedagogiek’ draagt de term ‘agogiek’ al in zich en reikt ons dus de handvatten aan om het begrip ‘agogiek’ te ontleden (Bobbink et al, 2005). ‘Ped-’ komt van het woord *pais* wat kind betekent. Agogiek is afgeleid van de Griekse begrippen *agogos* (hij die leidt, de gids, de bestuurder) en *agein* (leiden, voeren, besturen, ergens heen brengen). Vrij vertaald zouden we dus kunnen zeggen:

DEFINITIE

AGOGIEK is de wetenschap met betrekking tot het begeleiden/ondersteunen van mensen.

Een agoog is dan een ‘veranderaar’, iemand die anderen begeleidt om hen door middel van hun eigen handelen tot gedragsveranderingen te laten komen (Winkelaar, 2004).

Er is een hele waaier aan **agogische beroepen**: opbouwwerkers, jeugdhulpverleners, maatschappelijk werkers, psychotherapeuten, psychologen... Daarnaast kunnen we ook beroepen met een agogisch karakter onderscheiden. Daarin staat een andere taak centraal maar speelt het agogische een (steeds belangrijker wordende) rol. Denk maar aan het beroep van de huisarts, de verpleegkundige of de leraar (Winkelaar, 2004).

3. DOEN VERANDEREN: 'THEORY OF CHANGING'

Wanneer we inzoomen op het 'begeleiden' en 'ondersteunen' van mensen, dan kunnen we niet om de term **veranderen** heen. Meestal gebeurt veranderen spontaan, onbewust en niet doelgericht. Je verandert als het ware langs je neus weg terwijl je speelt, leert, werkt, babbelt, kijkt, reist... Mensen veranderen elkaar dagelijks, gewoon, door samen te leven en samen dingen te doen.

We kunnen twee betekenissen onderscheiden aan het woord veranderen (Brinkman, 2004). Dat kan het best geïllustreerd worden aan de hand van een voorbeeld. Wanneer je de zinnen 'Ik ben na onze discussie van mening veranderd' en 'Ik verander de inrichting van mijn kamer' vergelijkt, dan merk je een belangrijk verschil op. In de eerste zin is het onderwerp van de zin (ik) zelf veranderd. Het werkwoord veranderen wordt onovergankelijk gebruikt. Het betreft het *anders worden*. In de tweede zin wordt het werkwoord 'veranderen' in overgankelijke zin gebruikt: niet het onderwerp maar iets anders (het lijdend voorwerp: de inrichting van de woonkamer) verandert. We spreken nu niet meer van 'anders worden', maar wel van het *anders maken of doen veranderen*.

Net door de focus op dat *helpen veranderen* onderscheidt de agogiek zich van andere sociale wetenschappen. Donkers (Brinkman, 2004) spreekt in dat verband dan ook over de *theory of changing* en niet zozeer over een *theory of change* zoals de ontwikkelingspsychologie of de sociologie. Terwijl die laatste wetenschappen vooral inzoomen op veranderingen ten gevolge van spontane veranderingsprocessen waarmee we allemaal te maken krijgen, zoals de kop-pigheidsfase of de puberteit, richten agogen zich op veranderingsprocessen die heel bewust en doelgericht worden opgezet. Ze hebben expliciet de bedoeling om iemand te veranderen.

De volgende voorbeelden illustreren hoe sociaal professionals een ondersteunende rol kunnen opnemen bij veranderingsprocessen.

Laura werkt als contextbegeleidster. Ze begeleidt gespreksgroepen voor ouders van jongeren met een verslavingsproblematiek met als doel hun draagkracht te versterken.

Elias is opvoeder-begeleider in leefgroep De Ster. De leefgroep biedt een integrale ondersteuning aan kinderen tot 18 jaar in een verontrustende leefsituatie. Het is maandagavond. Er zijn acht jongeren aanwezig in de leefgroep. Elias zit met een van hen, Leo, in de zetel. Ze kijken samen een film. Manon, een andere jongere, speelt op de Playstation, maar haar 'schermtijd' is op. Elias vraagt haar vriendelijk om ermee te stoppen. Manon reageert niet op zijn vraag. Na de derde vriendelijke opmerking vraagt Elias Manon met aandrang om te stoppen met spelen. 'Ja,' zegt Leo, 'luister nu toch gewoon eens naar Elias!' Op dat moment loopt Manon in de richting van Leo en begint hem te schoppen. Samen met een andere opvoeder probeert Elias Manon te stoppen. Ze houden haar vast zodat ze Leo geen pijn meer kan doen. Daarna gaan ze samen naar een andere ruimte. Elias geeft Manon even de tijd om tot rust komen. Daarna begint hij een gesprekje over haar gedrag en haar boze gevoelens.

Silke loopt stage in een leefgroep voor volwassenen met een verstandelijke beperking. Een van de bewoners, Gilbert, snoept ontzettend graag. Op woensdag mag hij snoep kopen. Hij besteedt er bijna al zijn zakgeld aan. Na twee dagen is alles op en de rest van de week zit Gilbert op hete kolen om nieuw snoepgoed te kopen. Silke zou er graag iets aan veranderen. Ze wil daar met Gilbert aan werken. Ze besluit om haar idee voor te stellen op de teamverandering.

4. MET OF ZONDER K?

Het is je misschien al opgevallen dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen agogie en agogiek. Hoewel er slechts één letter verschilt, gaat het over een belangrijk onderscheid.

DEFINITIE

AGOGIE of het agogisch handelen staat voor 'de intentionele, niet-wederkerige beïnvloeding door één of meerdere personen gericht op een wenselijk geachte wijziging, door de cliënt ervaren als welzijnsbevordering' (ten Have, 1973).

DEFINITIE

'**AGOGIEK**', zo schrijft Koffeman (1976), 'is een verzamelnaam voor de leer van het leiden, begeleiden van mensen, ongeacht hun leeftijd, op een beroepsmatige manier'.

Winkelaar (2004) omschrijft het als volgt:

'**AGOGIEK** is de leer die aanwijzingen en richtlijnen geeft voor de manier waarop individuele personen, groepen, organisaties en samenlevingsverbanden kunnen worden begeleid in veranderingsprocessen. Het gaat er daarbij om, dat die begeleiding plaatsvindt vanuit de situatie waarin de betrokkenen zich bevinden en dat zij mogelijkheden krijgen aangereikt om zoveel mogelijk *zelf* te *handelen* teneinde tot de *gewenste verandering* te komen.'

Merken jullie het verschil op? Terwijl in de definitie van agogie de klemtoon wordt gelegd op het handelen of de begeleidingspraktijk merk je dat agogiek wijst op de wetenschappelijke benadering, de wetenschap, de leer. De agogiek zal veranderingsprocessen en de beïnvloeding ervan dus op een wetenschappelijke manier bestuderen. Vanuit onderzoek en theorievorming geeft de agogiek richtlijnen en aanbevelingen voor het agogisch handelen.

Het onderscheid tussen '-giek' (de wetenschap) en '-gie' (het handelen, de praktijk) geldt vanzelfsprekend ook voor de begrippen pedagogie(k) en orthopedagogie(k).

5. DRIE SLEUTELBEGRIPPEN VAN HET AGOGISCH HANDELEN

We zoomen even in op de definitie van Winkelaar (2004) en staan stil bij de door hem naar voren geschoven sleutelbegrippen van het agogisch handelen.

5.1. VERANDEREN OF BEÏNVLOEDEN

Hier hadden we het al over. Het gaat over het doen veranderen, gelinkt aan de *theory of changing*. Het betreft het beïnvloeden in een richting die de betrokkene zelf wenst, waardoor de zelfbeschikking en de autonomie worden vergroot. Een agoog helpt anderen in hun veranderingsproces. Een ‘totale vorming’, de mens als een afgewerkt pakketje, bestaat niet. We gaan uit van het idee van ‘de eeuwig durende opvoeding’ en ‘permanente educatie’.

5.2. HANDELEN

Handelen betekent volgens Winkelaar (2004) niet hetzelfde als gedrag. **Gedrag** duidt op wat mensen concreet doen, op wat je ziet en dus kan *observeren*. Ook wat mensen instinctief of impulsief doen is gedrag. Bij handelen gaat het om wat mensen bewust doen, het betreft het optreden van mensen waarin volgens Langeveld (Ruijsenaars et al, 2017) ‘een denkmoment’ zit. Ook minder observeerbare aspecten zoals gedachten, gevoelens, intenties en drijfveren maken deel uit van het handelen. Als je wilt ‘doen veranderen’ is het belangrijk naar het **handelen** te kijken: naar de motieven, de redenen en de betekenissen. Als hulpverlener ga je dan, via *dialogoog*, op zoek naar de

betekenis die achter zichtbaar gedrag kan schuilgaan: Welke vraag stelt een persoon met bepaald gedrag?

Het is de laatste werkdag van Fien. Fien werkte vijf jaar in een leefgroep voor jongeren die kampen met gedrags- en emotionele problemen. Een van hen is Jasper. Tijdens haar afscheidsfeestje gaat Fien naar het toilet. Ze ziet Jasper in de gang. Ze lacht naar hem maar Jasper komt plots naar haar toe en spuwt haar in het gezicht.

Tot haar ontzetting verneemt Sara dat de pasgeboren kuikentjes die ze gisteren nog had bewonderd op haar stageplaats, deze ochtend door de tuinman levenloos werden aangetroffen bij de vijver. Een rondvraag leert dat Jon, een jongen van 12 jaar, die er in een leefgroep verblijft, de eendjes heeft gedood. Van haar stagementor leert Sara dat kinderen die slachtoffer zijn van seksueel misbruik zich relatief vaker schuldig maken aan dierenmishandeling. Het mishandelen van een dier vervult dan de functie van ‘ventiel’ (Janssen, 2012) of nog anders geformuleerd: ‘Woede is het verlangen om pijn met gelijke munt terug te betalen’.

5.3. EMANCIPATIE OF EMPOWERMENT ALS DOEL

Er is een oud gezegde dat luidt: ‘Geef een man een vis en je voedt hem voor een dag. Leer een man hoe te vissen, en hij kan zichzelf een leven lang voeden.’

Uiteindelijk is het je doel om mensen te leren zichzelf te veranderen. Je hoort vaak dat je mensen in hun kracht moet zetten. In feite kan dat niet. Wat je wel kan doen is mensen ondersteunen om hun krachten te (her)ontdekken. Je geeft ze als het ware een raketje mee zodat ze zelf kunnen vliegen. Het is belangrijk dat mensen hun handelingsmogelijkheden verruimen. Zo staan ze sterk om het hoofd te bieden aan alle uitdagingen van onze altijd maar veranderende samenleving. Ook worden ze daardoor minder afhankelijk van anderen. Ze maken zelf uit wat voor hen belangrijk is en staan zo sterker in het leven, met meer power.

De organisatie Kompanjon in Gent zet zich in voor gelijke onderwijskansen en meer inclusie van maatschappelijk kwetsbare gezinnen. Via studie- en opvoedingsondersteuning aan huis wil Kompanjon kansarme kinderen kansrijker maken. Krachtgericht werken is er een van de kernwaarden: 'Kompanjon kijkt naar de sterktes van het gezin en zoekt samen met de ouders naar oplossingen. De ouders behouden de regie over het proces. Elke stap gebeurt in overleg en met toestemming van de ouders. Na verloop van tijd nemen ouders de studieondersteuning zelf in handen of plannen we stappen naar andere hulpverlening' (Kompanjon vzw, 2026).

De aanpak van Kompanjon illustreert dat de dialoog met betrokkenen kenmerkend is voor de (ortho)(ped)agogische aanpak van problemen. De hulpverlener stelt zich niet op als de expert die alles weet, maar moet zich in principe overbodig maken. De expert lost het niet op, maar zal het vermogen om het zelf aan te pakken versterken (Ruijsenaars et al, 2017).

6. RICHTINGGEVENDE KENMERKEN VAN HET AGOGISCH HANDELEN

Niet elk veranderingsproces dat mensen opzetten kan je *agogisch* noemen. Reclamemensen, politici, artsen, kunstenaars... velen onder hen proberen bij anderen een veranderingsproces op gang te brengen. Maar is hun aanpak daarom ook agogisch?

Brinkman (2004) beschrijft een aantal kenmerken van het agogisch handelen. Het is volgens hem echter onmogelijk om 100% exact af te bakenen wat agogisch handelen is en wat niet. Hij omschrijft die kenmerken dus als 'eerder richtinggevend' en 'niet absoluut'.

6.1. PSYCHOSOCIALE VERANDERING

Het betreft een psychosociale verandering. Psyche slaat op alles wat je bezighoudt, wat je denkt, voelt en wilt. Sociaal slaat op de onderlinge verhoudingen tussen mensen. De samenvoeging is bedacht omdat het psychische en het sociale niet goed van elkaar te onderscheiden zijn. Ze beïnvloeden elkaar voortdurend.

COVID-19 creëerde niet alleen een gezondheidscrisis maar ook een welzijns crisis. De impact op het psychosociale welzijn van mensen was groot. Heel wat instanties hebben dan ook initiatieven genomen om burgers en hulpverleners psychosociale ondersteuning te bieden.

6.2. DOELGERICHT

De verandering komt niet toevallig tot stand maar is vooraf bedacht en gepland. Agogisch handelen is methodisch handelen.

Janna is een alleenstaande moeder met drie jonge kinderen. Het opvoeden van haar kinderen valt haar zwaar. De drie papa's zijn buiten beeld. Janna vindt het moeilijk om grenzen te stellen. Er zijn geen regels in huis waardoor iedereen kan doen en laten wat hij wil.

Vooraf met haar jongste zoontje Julius (3 jaar) heeft Janna haar handen vol. Het is een ondernemend jongetje met veel energie dat veel aandacht vraagt. Haar zoon William is 5 jaar. Hij heeft een eigen willetje en pest regelmatig andere kinderen in de klas. Hij wordt 's middags door moeder opgehaald van school maar klaagt dat hij moet stappen. Hij wil gedragen worden of in de buggy van zijn broertje zitten.

Dochter Mira is 12 jaar. Ze toont al veel interesse in jongens en praat met haar vriendinnetjes veel over seks. Janna weet daar geen raad mee. Vaak komt Mira te laat thuis. Janna weet dan niet waar ze uithangt. Wanneer Janna er wat van zegt, wordt zij uitgescholden. Het loopt in dat soort situaties meestal uit op heen-en-weergeschreeuw waar de kleine jongens getuige van zijn.

Janna vindt het moeilijk om de aandacht te verdelen over de drie kinderen en ze te bieden wat ze nodig hebben. Ze voelt zich vaak moe en het gebeurt regelmatig dat zij niet in staat is om te koken voor de kinderen en voor hen te zorgen. Dan haalt moeder een grote zak frieten of eten de kinderen een zak chips. Behalve Mira, die belang hecht aan haar uiterlijk, zien de kinderen er onverzorgd uit. De school geeft aan dat William regelmatig onfris ruikt, te krappe schoenen draagt en kleding draagt die niet seizoensgebonden is. De jonge kinderen worden een keer per week gewassen (Foolen et al, 2011).

Louise is een ambulante gezinsondersteuner. Zij ondersteunt het gezin van Janna. Louise neemt eerst de tijd om samen met Janna alle problemen waarop ze botst in kaart te brengen. Daarna stellen ze samen drie doelen op:

- doel 1: de huurachterstand is opgelost. Het gezin is aangemeld voor schuldbemiddeling.
- doel 2: de kinderen gaan naar school en hebben een vrijetijdsbesteding.
- doel 3: Janna biedt de kinderen een dagelijkse routine en structuur.

6.3. SYSTEMATISCH

Er wordt stap voor stap gewerkt aan verandering, met een duidelijke aanpak en een plan. Er worden concrete acties gepland en regelmatig wordt gekeken of alles goed gaat. Als dat nodig is, wordt er bijgestuurd. Door deze gestructureerde manier van werken is de kans dat de verandering echt slaagt groter.

6.4. BEWUST

Over elke stap wordt bovendien heel goed nagedacht. Elke stap wordt bewust gekozen. Alle betrokken personen weten ook waarom en hoe aan welke verandering gewerkt wordt.

Laat ons even terug naar het gezin van Janna gaan. Hoe kan Louise samen met Janna werken aan de opgestelde doelen? Hoe kunnen ze samen verdere stappen zetten?

Na een eerste periode (twee weken) waarbij de problemen van het gezin opgesomd worden, en een fase (acht weken) waarbij Louise Janna helpt om orde te krijgen in de grootste chaos (bv. vuilniszakken weg, ongedierte bestreden, dagelijkse routine geïnstalleerd), verschuift de focus van Louise vanaf week 11 meer naar de relatie van Janna met haar kinderen. Louise houdt als gezinsondersteuner de vinger aan de pols (Foolen et al, 2011).

WEKEN	LEERFASE	OPVOEDING
Week 11-12	Er worden algemene huisregels opgesteld.	Janna stelt onder begeleiding van Louise een aantal algemeen geldende afspraken op: • niet schreeuwen • elkaar uit laten praten • wachten op je beurt Janna bespreekt dit met de kinderen in aanwezigheid van Louise.
	Hoe kunnen beloningen worden ingezet?	Janna bedenkt samen met Louise mogelijkheden om de kinderen te belonen (zowel materieel als immaterieel) wanneer ze zich aan de afspraken houden. Bv. beloning: knuffel, kus, high five, sticker
Week 13-14	Voortonen, en positief benaderen	Louise benadert de kinderen op een positieve manier en vertelt Janna dat zij haar mag observeren. Louise geeft de kinderen complimentjes. "Dat heb je mooi gekleurd, netjes binnen de lijnen." "Ik heb gezien dat jij mama erg goed geholpen hebt bij het afruimen van de tafel. Goed gedaan."
	Uitvoeren door moeder zelf	Louise vertelt Janna dat het nu haar beurt is. De komende weken zal Louise Janna zelf de touwtjes in handen geven. Louise zal Janna ondersteunen waar nodig.
...		
Week 19-20	Vinger aan de pols	In deze periode houdt Louise de vinger aan de pols. Ze gaat langs bij Janna om te zien hoe het nu gaat met haar en de kinderen.

Tabel 1.1. Illustratie systematisch en bewust handelen
Bron: Foolen et al, 2011

6.5. GEWENST DOOR DE BETROKKENEN, VRIJWILLIG

Idealiter staan alle betrokkenen achter de verandering. De verandering is vrijwillig. Dat is niet altijd het geval. Hulpverlening speelt zich soms ook af binnen een context van dwang.

Zo word je als dakloze misschien gedwongen om hulp te gaan zoeken omdat het te koud is of zo wordt een minderjarige jongen uit huis geplaatst bij een verontrustende thuissituatie. Soms legt de hulpverlening zelf ook dwang op door bijvoorbeeld voorwaarden te koppelen aan maatregelen. Het OCMW kan bijvoorbeeld de uitkering van het leefloon van personen met verslavingsproblemen koppelen aan een aantal voorwaarden.

6.6. NIET WEDERZIJD

De relatie is asymmetrisch. Dat staat tegenover een symmetrische relatie die gebaseerd is op gelijkheid (bv. relaties tussen vrienden, partners, broers en zussen). In een complementaire relatie (= asymmetrische relatie) nemen de betrokkenen een verschillende positie in. Er is sprake van iemand die wenst te veranderen en iemand die de verandering mee helpt realiseren. Het is de agoog die iemand anders helpt om te veranderen.

Voorbeelden van complementaire relaties zijn de relaties tussen ouder en kind, tussen leerkracht en leerling, tussen arts en patiënt en dus ook tussen agoog en cliënt.

Opgelet: dat betekent niet dat er geen gelijkwaardigheid is. Die is er zeker wel, alleen nemen de twee partijen een andere positie in.

6.7. BEROEPSMATIG

We spreken pas van een agogische interventie wanneer degene die ‘doet veranderen’ dat doet vanuit zijn professionele positie of zijn beroep. Dat betekent niet dat hij daarvoor betaald moet worden. In vele sectoren wordt in grote mate een beroep gedaan op vrijwilligers. Natuurlijk zijn die mensen ook agogisch bezig: ze zijn degenen die helpen veranderen. Dat is op dat moment hun taak.

In het welzijnswerk draait de werking van Tele-Onthaal bijvoorbeeld volledig op vrijwilligers, ondersteund door professionals. Ook in het jeugdwerk (jeugdbewegingen, speelpleinwerking...) en in het forensisch welzijnswerk (bv. bij het bezoeken van gevangenen, maar ook bij bemiddeling tussen dader en slachtoffer) zijn veel vrijwilligers actief.

6.8. WAARDEGEBONDEN

Als (ortho)(ped)agoog is het onmogelijk om waardevrij te handelen. Je werkt immers met mensen en je wil hen zo goed mogelijk ondersteunen. Je vertrekt daarbij vanuit bepaalde waardeaders (bv. inclusie, burgerschap, empowerment...).

Emma, een 10-jarig meisje met een verstandelijke beperking, heeft moeite om deel te nemen aan buitenschoolse activiteiten. Als opvoeder werkt Sarah vanuit een inclusief gedachtegoed en nodigt ze Emma uit om samen met de andere kinderen een tuinproject te starten. Sarah zorgt ervoor dat Emma betrokken wordt door haar verantwoordelijkheden te geven die passen bij haar capaciteiten, zoals het planten van bloemen en het verzorgen van de tuin. De andere kinderen leren Emma beter kennen en helpen haar wanneer dat nodig is. Door deze aanpak voelt Emma zich geaccepteerd en gewaardeerd, terwijl ze volwaardig deelneemt aan de activiteit.

Agogische wetenschappen worden dan ook gerekend tot de *prescriptieve* wetenschappen. Een prescriptieve wetenschap beschrijft een ideale situatie en is dus waardegebonden.

Daartegenover staan de *descriptieve* wetenschappen. Die beschrijven situaties zonder een oordeel te geven. In een vak als biologie leer je bijvoorbeeld om de onderdelen van een cel of van een stelsel in je lichaam te benoemen of te omschrijven.

REFLECTIE

In welke van de volgende situaties kunnen we, rekening houdend met de richtinggevendende kenmerken, spreken van agogisch handelen en waarom (niet)?

Anna is 32 jaar. Ze heeft twee kleine kinderen, Ans (4 jaar) en Julia (2 jaar). Anderhalf jaar geleden verloor ze haar moeder Agnes, die een half jaar ziek was. Voor ze stierf vertelde ze dat ze het moeilijk vond dat ze haar kleinkinderen niet zou zien opgroeien.

Nu, anderhalf jaar na haar moeders dood, is het voor Anna nog altijd moeilijk om haar oude leven weer op te pikken. 's Nachts kan ze niet slapen. De huisarts schreef haar slaappilletjes voor maar ze neemt die niet in. Overdag heeft ze het moeilijk om haar focus te behouden. Op het werk laat ze steken vallen en de zorg voor haar kinderen valt haar zwaar. Ze verliest heel snel haar geduld en roept op de kinderen. Haar man neemt bijna alle huishoudelijke taken voor zijn rekening en ook de zorg voor de kinderen komt hoofdzakelijk bij hem terecht.

In het begin kwamen de vrienden van Anna nog regelmatig langs maar na een tijdje bleven ze bijna allemaal weg. Enkel John belt haar nog bijna dagelijks op. Hij komt ook wekelijks langs met taart. Hij heeft Anna ingeschreven voor een yogacursus die ze samen kunnen volgen.

Peter (45 jaar) woont samen met zijn vrouw Jenny (39 jaar) en zijn twee kinderen Axelle (12 jaar) en Lisa (9 jaar). Peter is al vier jaar werkloos. Elke dag gaat hij rond de middag naar het buurtcafé en meestal komt hij 's avonds laat met een stuk in zijn kraag thuis. Zijn alcoholgebruik veroorzaakt niet alleen hooglopende ruzies tussen vader en moeder, maar ook grote financiële problemen. Moeder maakt zich ernstige zorgen omdat ze al drie maanden de huur niet heeft kunnen betalen. Op dit moment runt Axelle het huishouden. Dat stemt moeder wel blij maar tegelijkertijd voelt ze dat ze niks meer te zeggen heeft over haar oudste dochter. Axelle weigert naar haar te luisteren en doet gewoon haar zin. Heel vaak komt ze laat in de nacht thuis. Via de school van de kinderen wordt aan het CLB gesignaleerd dat er verschillende problemen zijn in het gezin. Er wordt hulpverlening opgestart. Een contextbegeleider stelt samen met de gezinsleden en andere betrokken instanties een plan op met langetermijndoelen en kleinere werkdoelen.

7. DE PROFESSIONALISERING VAN HET AGOGISCH HANDELEN

Aan het eind van de negentiende eeuw begon de industrialisering van onze samenleving. Het was de tijd van Pieter Daens, waarbij mannen, vrouwen en ook kinderen in (textiel)fabrieken gingen werken. Arbeid werd in toenemende mate uitgevoerd door machines. De industrialisatie zette onder andere de volgende twee maatschappelijke veranderingen in beweging (Brinkman, 2004).

7.1. VERSNELDE ONTWIKKELING VAN WETENSCHAP EN TECHNIEK

Voor de industrialisatie was het leven van volwassenen duidelijk uitgestippeld in vaste patronen. Met wat men van thuis uit en op school geleerd had, kon men gemakkelijk een heel leven onder de kerktoren leiden. De ontwikkeling van wetenschap en techniek veranderde de maatschappij echter zo ingrijpend en in zo'n razendsnel tempo dat ook volwassenen hun handelen voortdurend moesten bijstellen (Brinkman, 2004).

7.2. STIJGENDE INDIVIDUALISERING

Voor de industrialisatie leefden mensen ook in vrij kleine, besloten gemeenschappen met heel duidelijk voorgeschreven normen, waarden en regels. De gemeenschap vertelde je wat je moest doen en laten. Er werd helemaal niet zo sterk nagedacht over opvoeden: kinderen namen de manier van opvoeden (en leven) vaak over van hun ouders, geruggensteund door traditie (het traditionele gezin als hoeksteen van de samenleving), sociale controle en de macht van de kerk.

Die beide veranderingen in de maatschappij beïnvloedden ook elkaar. Volwassenen moesten zich niet alleen voortdurend aanpassen aan nieuwe situaties, het ontbrak hen ook aan duidelijke voorbeelden, richtlijnen en kaders over hoe ze zich precies moesten aanpassen. Als reactie daarop organiseerde de maatschappij hulp en begeleiding aan (jong)volwassenen, na en buiten de school, in het zogenaamde ‘welzijnswerk’. Aanvankelijk berustte het welzijnswerk op vrijwilligerswerk, het zogenaamde liefdadigheidswerk of caritatief werk. De opkomende industrialisatie leidde ook tot het ontstaan van meer beroepen en toenemende specialisaties. Dat proces vond eerst plaats in de materiële productie; daarna volgden andere sectoren zoals onderwijs, verpleegkunde en welzijnswerk. Taken die vroeger door de gemeenschap werden gedaan, werden nu verricht door daarvoor opgeleide professionals.

Als gevolg van die *professionalisering* kreeg het welzijnswerk een eigen functie in de samenleving. Het aantal beroepskrachten en organisaties nam toe. Er ontstonden niet alleen beroepsopleidingen maar ook beroepsorganisaties en beroepscode. Ervaring en kennis werden uitgewisseld. Beroepskrachten hielden zich bezig met specifieke doelgroepen en problematieken: het agogische werkveld. Ondanks grote verschillen tussen de werkvelden viel een grote overeenkomst op: binnen elk van die werkvelden stond – je kan het vast al raden – verandering centraal en stonden professionals in voor het ondersteunen van veranderingsprocessen. Dat wordt zoals eerder gesteld agogisch handelen of agogie genoemd. We spreken over *agogische werkvelden* en *agogische beroepen* (Brinkman, 2004). Het agogische werkveld bestaat voornamelijk uit vorming en welzijn. Het orthopedagogische werkveld komt aan bod in hoofdstuk 2.

8. HET VERTREKPUNT VAN HET AGOGISCH HANDELEN

Het agogisch werk is een breed vakgebied dat zich richt op het ondersteunen van mensen in verschillende levensfasen en verschillende levensomstandigheden. Dit werk kan vanuit verschillende vertrekpunten starten, afhankelijk van de situatie en de noden van de betrokkenen. Het vertrekpunt bepaalt hoe de ondersteuning vorm krijgt.

8.1. HULPVERLENING OF CURATIEF AGOGISCH WERK

De situatie van waaruit wordt vertrokken, wordt als **problematisch** ervaren. Het doel is de situatie van de cliënt te verbeteren door zorg en ondersteuning. Het gaat om hulpverlening. Men spreekt ook wel over *curatief agogisch werk* of *exagogisch werk*. Curatief komt van het Latijnse ‘curare’ wat ‘zorgen voor’ of ‘genezen’ betekent.

Rozie is een slachtoffer van huiselijk geweld. Ze zit al jarenlang vast in een vicieuze cirkel van geweld en afhankelijkheid van haar partner. Als gevolg hiervan worstelt ze nu met een depressie en angstaanvallen. In een intakegesprek brengt een hulpverlener samen met haar alle problemen in kaart. Daarna wordt hulp opgezet in de vorm van therapie, een opvangplek en juridische bijstand.

8.2. VORMING OF POSITIEF AGOGISCH WERK

Er is geen (acut) probleem. De Ausgangssituatie wordt min of meer als **normaal** of gewoon ervaren. Het is de bedoeling om in te zetten op verdere groei en ontwikkeling door het verbeteren van bestaande vaardigheden of capaciteiten. Het gaat om vorming. Soms spreekt men ook wel over *positief agogisch werk* of *anagogisch werk*.

In een opvangcentrum voor vrouwen die te maken hadden met partnergeweld, wordt een weerbaarheidstraining georganiseerd. De vrouwen zitten niet meer in een acute crisissituatie, maar willen werken aan hun zelfvertrouwen en zelfstandigheid.

Tijdens workshops leren ze hun grenzen aangeven en wordt ingezet op communicatievaardigheden. Ook wordt er gewerkt rond hun zelfbeeld en het maken van eigen keuzes.

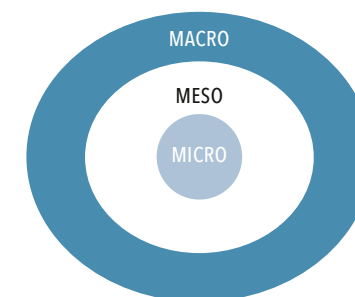
8.3. PREVENTIE OF PREVENTIEF AGOGISCH WERK

Men wil de **huidige situatie behouden**. De focus ligt op het voorkomen van problemen in de toekomst. Daartoe zal men preventie opzetten of, met andere woorden, *preventief agogisch werken*.

Een buurtwerking organiseert een lessenreeks rond gezonde relaties en partnergeweld. Tijdens de lessen kan je leren wat respectvolle relaties zijn, hoe je signalen van controle of geweld kan herkennen en waar je terecht kan voor hulp.

9. NIVEAUS VAN VERANDERINGSPROCESSEN

In de definitie van agogiek van Winkelaar komt duidelijk naar voren dat de agogische beïnvloeding betrekking kan hebben op verschillende niveaus. Het kan de beïnvloeding van een individu, van een groep mensen, van een organisatie of van (een deel van) de samenleving betreffen (Winkelaar, 2004) (Kuiper & Zijsling, 2012).

Figuur 1.1. De drie niveaus van veranderingsprocessen.

We bespreken de drie niveaus.

9.1. MICRONIVEAU

Micro betekent 'klein'. Begeleiding op microniveau kenmerkt zich door een gering beïnvloedingsspectrum: je werkt met **een individu** of een **kleine groep**, bijvoorbeeld individuele begeleiding of het begeleiden van een gezin. Je biedt je cliënt directe hulp bij sociale, psychologische of lichamelijke problemen.

- Louise helpt Janna bij het opstellen van een plan. Samen pakken ze de problemen aan die Janna ervaart bij het opvoeden van haar kinderen.
- Marianne helpt Elsie met haar huiswerk. Marianne is opvoeder in een residentiële jeugdhulpvoorziening.
- Andere voorbeelden: ondersteuning bij rouwverwerking, financiële problemen, huiselijk geweld of drank- en drugsmisbruik.

9.2. MESONIVEAU

In het woord ‘mesoniveau’ zit de term ‘meso’ en dat betekent ‘midden’. Het gaat bijvoorbeeld om hulpverlening aan (grotere) groepen of het geven van vorming aan een team of een volledige organisatie.

Onder een **groep** verstaan we een verzameling van mensen die elkaar kennen, (al dan niet tijdelijk) met elkaar omgaan en van wie je ziet dat ze bij elkaar horen: gezinnen, teams, klassen, leefgroepen...

Organisaties zijn vaak groter en anoniemer dan groepen. Ze kennen elkaar ‘vanop afstand’. Hun communicatie is formeler. Bij een organisatie spelen ook een aantal (hiërarchische) structuren en bepaalde regels een rol.

Werken op het mesoniveau houdt in dat je niet alleen *met* de cliënt werkt, maar ook *voor* de cliënt. Problemen die een cliënt op mesoniveau kan hebben, zijn dikwijls problemen met organisaties of met de omgeving in de ruimere zin. Die problemen zijn dan ook vaak de aanleiding om contact op te nemen met een derde partij.

- Arne helpt Brecht en Nele met hun schuldbemiddeling. Omdat er een conflict is tussen het gezin en het OCMW, gaat hij praten met de mensen van het OCMW.
- In een leefgroep voor personen met een verstandelijke beperking wordt elke maand een bewonersvergadering georganiseerd.
- Andere voorbeelden: problemen op het werk of op school, ruzie met het netwerk...

9.3. MACRONIVEAU

In het begrip ‘macroniveau’ zit het woordje ‘macro’ en dat betekent ‘groot’. Wanneer we spreken over agogische beïnvloeding op het macroniveau dan gaat het over de beïnvloeding van **(sectoren binnen) de samenleving**. Het betreft doorgaans een grotere, anonieme groep van mensen die een of ander gemeenschappelijk kenmerk hebben, zoals jongeren of mensen met een migratieachtergrond. Het is niet helemaal duidelijk wie tot de groep behoort en de samenstelling van de groep verandert voortdurend.

Hulpverleners nemen op dit niveau vooral een *signaalfunctie* op. Ze signaleren bijvoorbeeld dat de werkloosheid of de armoede toeneemt, dat er te veel wachtlijsten zijn en dat veel cliënten daardoor in de problemen komen. Door het signaleren van macroproblemen wordt de cliënt niet rechtstreeks geholpen. Toch is de signaalfunctie belangrijk. Door het zichtbaar maken van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen en door die door te geven aan je organisatie, koepel, gemeente of verantwoordelijke politici... kan je indirect bijdragen aan verbetering. Zo kunnen er nieuwe projecten worden gestart, kan er geld worden vrijgemaakt voor opleiding of training of kan de wet- en regelgeving worden aangepast. Dus: je helpt je individuele cliënt niet direct, maar indirect bewijs je de groep cliënten wel een grote dienst.

Op Sociaal.Net, een webplatform voor sociaal professionals, kan je vaak artikels vinden waarbij professionals problemen signaleren of de kat de bel aanbinden:

- ‘Jeugdwelzijnswerkers vragen grotere (covid)bubbels’;
- ‘Inclusie betekent in Vlaanderen nog vaak: trek je plan’;
- ‘Het probleem in de jeugdhulp is plaatstekort’.

Uit een onderzoek (Movisie, 2019) bij sociaal werkers in Nederland blijkt dat ze zich vooral toespitsen op het tussenkomen op microniveau. Het interveniëren op mesoniveau en macroniveau krijgt vaak minder aandacht. Men zou het vaak moeilijk vinden om mogelijkheden te zien op die niveaus. Soms is er ook handelingsverlegenheid om structurele problemen te signaleren en te agenderen. Laat handelingsverlegenheid je niet in de weg staan om verder te kijken dan het microniveau.

10. SAMENGEVAT

AGOGISCH HANDELEN =

(WAT)	een vrijwillige, gewenste verandering in het handelen op psychosociaal vlak
(WIE)	van personen als individu, in groep, in een organisatie of als lid van een groter samenlevingsverband
(HOE)	op een doelgerichte, systematische, bewuste en professionele manier via hulpverlening, vorming, preventie
(WAAROM)	met empowerment als doel
-
-

HOOFDSTUK 2

WAT IS *ortho-* PEDAGOGIE(K)?

*'There is a crack, a crack in everything,
that's how the light gets in'*

— 'Anthem', Leonard Cohen

AAN HET EINDE VAN DIT HOOFDSTUK

- kan je een etymologische verklaring geven voor het begrip 'orthopedagogiek';
- kan je een definitie geven van het begrip 'orthopedagogiek';
- kan je het verschil benoemen tussen een klassieke en een moderne definitie van het begrip 'orthopedagogiek';
- kan je herkennen of een definitie van 'orthopedagogiek' klassiek of modern is;
- kan je de twee ontstaanswortels van de orthopedagogiek omschrijven;
- kan je het verschil omschrijven tussen orthopedagogie en orthopedagogiek;
- kan je uitleggen wat de betekenis is van de bijdragen van Kok en ter Horst voor de identiteit van de orthopedagogiek;
- kan je uitleggen wat wordt bedoeld met de verruiming van de orthopedagogiek;
- ken je de orthopedagogische werkvelden en doelgroepen;
- kan je de rollen van de orthopedagoog opnoemen;
- herken je de competenties van de praktijkgerichte orthopedagoog.

1. INLEIDING

Wat is de identiteit van de orthopedagogie(k)? Waar hebben we het eigenlijk over wanneer we het over het orthopedagogisch handelen hebben? Wat een orthopedagoog concreet doet, is niet zo gemakkelijk om aan anderen uit te leggen.

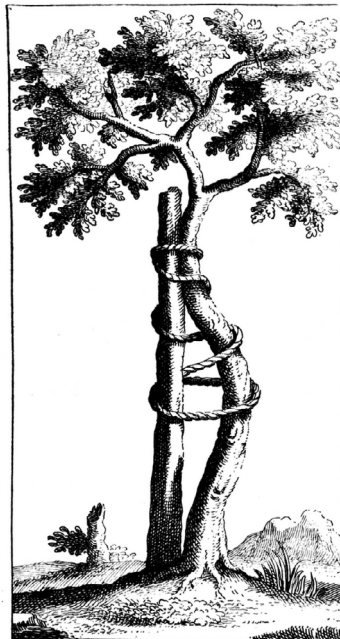
Ruijsenaars (2005) omschrijft de rol van de orthopedagoog met een metafoor. De orthopedagoog is als een geluidstechnicus:

'De technicus schuift subtiel om het geluid open te zetten, nooit maximaal in één keer alles open, maar in kleine stapjes en soms weer terug. Het gaat hem om het vinden van de optimale balans, een proces van voortdurend voorspellen en toetsen en letten op de signalen op het display.'

Hoewel dat een heel mooie vergelijking is, blijft ze wat vaag. In wat volgt willen we meer concreet ingaan op wat orthopedagogie(k) concreet betekent.

2. WHAT'S IN A NAME?

‘Wat doe je nu eigenlijk precies voor werk?’ of ‘Orthopedagogie, is dat iets met voeten?’ zijn vragen die orthopedagogen vaak te horen krijgen. Mensen durven de job van een orthopedagoog nogal eens te verwarren met het werk van een orthopedist. Het voorvoegsel ‘ortho’ is verantwoordelijk voor die verwarring. Het Griekse woord *orthos* wordt vertaald als ‘recht’ of ‘juist’ maar terwijl de orthopedist zich richt op het recht doen groeien van ons skelet, betreft de orthopedagogie – letterlijk opgevat, en zoals al uiteengezet in hoofdstuk 1 – het handelen (*agein*) ten aanzien van het kind (*pais*) waarbij het voorzetsel ‘ortho’ de nadruk legt op de wijze waarop dat handelen moet gebeuren: de opvoeding moet ‘recht maken’.

Figuur 2.1. Metafoor voor orthopedagogie: de opvoeding moet ‘recht maken’.

Bron: Gallica

De orthopedagoog komt in actie wanneer kinderen ondanks al hun inspanningen niet meer groeien, onvoldoende tot zelfontplooiing komen of anders gezegd: wanneer het gewone opvoeden, de gewone ‘pedagogie’ tekortschiet. Op dat moment moet het gewone opvoeden overgaan in een opvoeden met bijzondere accenten, wat Kok het specifiek opvoeden zal noemen (van Heteren et al, 2000).

Kort samengevat:

DEFINITIE

ORTHOPEDAGOGIEK is de wetenschap van het methodisch handelen in die situaties waar het gewone opvoeden tekortschiet, met de bedoeling om de problematische situatie te verbeteren.

Naar analogie van wat we in hoofdstuk 1 bespraken, duidt ook hier de letter ‘k’ op een belangrijk onderscheid. Bij *orthopedagogie* wordt het handelen, het doen of de praktijk beklemtoond. *Orthopedagogiek* duidt dan op de theorie of de wetenschappelijke benadering. Zo’n leer komt ‘geleidelijk tot stand op basis van praktische, theoretische en empirische inzichten, en vormt het werkterrein van een min of meer georganiseerde verzameling van wetenschappers die zich op een deel van de werkelijkheid richten. Hun onderwerp van aandacht noemen we ook wel hun “object” (Ruijsenaars et al, 2017).

De term ‘orthopedagogiek’ wordt zowel in Vlaanderen als in Nederland gebruikt en werd voor het eerst officieel naar voren geschoven in 1949. Toen werd in Amsterdam het Tweede Internationaal Congres voor Orthopedagogiek georganiseerd. Men wilde korte metten maken met de negatieve connotatie waarmee de ‘heilpedagogiek’ worstelde na het einde van de Tweede Wereldoorlog.

Enkel in Zuid-Afrika spreekt men ook over orthopedagogiek. In andere landen zien we andere begrippen: *education spéciale* (Frankrijk), *Heil/Ortho/Sonderpädagogik* (Duitsland), *orthopédagogie* (Canada), *special education* (Verenigd Koninkrijk en Verenigde Staten), *education especial* (Spanje), *conductive pedagogy* (Hongarije)... Niet alleen de naamgeving verschilt. Het begrip krijgt vaak ook een andere invulling, vaak met een focus op onderwijs en kinderen met leerproblemen en beperkingen (Schraepen & Verreycken, 2021).

3. DE WORTELS VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK

Historisch is de orthopedagogiek ontstaan vanuit de pedagogiek, vanuit de praxis van hulp aan ‘afwijkende, opvallende kinderen’. Bleidick stelt dat de orthopedagogiek ontstaan is uit twee belangrijke wortels (Schoorl et al, 2000).

3.1. DE ZORG VOOR ‘GEHANDICAPTE’ KINDEREN

De eerste groep van opvallende kinderen wordt gevormd door de ‘gehandicapten’. Voor die kinderen met zintuiglijke, verstandelijke of motorische beperkingen volstond het gewone opvoedings- en onderwijsaanbod niet. Maar, niet getreurd: vanuit een pedagogisch optimisme werden nieuwe methoden en instituten naar voren geschoven.

Zo werden bijvoorbeeld voor ‘achterlijke’ kinderen buitengewone ‘idiotenscholen’ opgericht. Dit citaat uit het Verslag van den Staat der Hooge-, Middelbare en Lagere Scholen in het Koninkrijk der Nederlanden uit 1922-1923 toont aan hoe men naar die ‘zwakzinnigen’ keek:

‘Het onderwijs aan zwakzinnigen kan slechts vrucht dragen, wanneer het gepaard gaat met een juist inzicht in den verstandelijken aanleg van elk der leerlingen afzonderlijk. Klassikaal onderwijs is ook bij zwakzinnigen mogelijk, maar steeds heeft de onderwijzer te bedenken, dat een deel zijner leerlingen terstond vergeet, wat zooveel is gezegd, dat een ander deel de allereenvoudigste gevolgtrekking niet kan maken uit een betoog, dat de anderen dadelijk begrijpen en dat een derde groep van de kinderen in dolce far niente alles langs zich heen laat gaan, als het woord niet speciaal tot hen wordt gericht.’

Artsen werden aangesteld om mee te denken over hoe dove, blinde en zwakzinnige kinderen door maatregelen van opvoedkundige aard konden herstellen of helen. Zo ontstond de ‘heilpedagogiek’; die wordt algemeen als de voorloper van de orthopedagogiek beschouwd. Het begrip ‘heil’ draagt de medische connotatie in zich van ‘helen, genezen’ (Baartman et al, 1999) (Schoorl et al, 2000).

3.2. DE ZORG VOOR KINDEREN ‘DIE NIET DEUGEN’

De tweede wortel van de orthopedagogiek vinden we volgens Bleidick terug in de bestrijding van de *Kinderfehler*. De vertaling van *Fehler* is ‘fout’, ‘gebrekigheid’, ‘mislukking’.

In *Die Pädagogische Pathologie. Oder die Lehre von den Fehlern der Kinder* uit 1892 geeft Strümpell een beschrijving van honderden tekorten bij kinderen. Baartman (1999) schrijft dat dit boek de sfeer ademt van oude kinderpsychiatrische handboeken. Ruim dertig jaar later verschijnt in Amsterdam *Het moeilijke kind* van Alfred Adler (1926). Dat boek bevat twintig opvoedkundige studies over onder meer het driftige kind, het vreesachtige kind, het luie kind, het misdadige kind... Rudolf is een van de ‘misdadige’ kinderen:

‘Rudolf, legitiem geboren in 1910, groeide onder den druk van het ongelukkig huwelijk van zijn ouders op. De vader leefde dikwijls met andere vrouwen samen: hij werd bij een vechtpartij betrekkelijk zwaar gewond. De moeder verleende aan prostituees onderdak en werd daarvoor gerechtelijk gestraft. Om overheidsbemoeiingen wegens het in gevaar brengen harer kinderen te ontloopen, huurde de moeder voor den jongen en zijn jonger zusje een kamer in een andere straat, waar beide kinderen zonder eenig toezicht leefden. De vader wist niet eens, welke school zijn jongen bezocht. Al tijdens de schooljaren pleegde Rudolf verscheidene, deels geraffineerde diefstallen met inbraak. Het gestolen geld werd voor snoepgoed besteed. Men ziet, met hoeveel wilskracht hij het vermeende tekort aan liefde probeerde op te heffen. Door allerhande leugens kwam hij van de preventieve hechtenis vrij.’

Dikwijls spijbelde hij en bracht dan als verontschuldiging ongeloofelijk geraffineerde leugens mee, waarbij hij nu en dan door zijn moeder ondersteund werd.

Hier komt een ander feit, n.l. het verwennen door de moeder, aan het licht. Rudolf's zuster maakte een vroegrijpen indruk; haar optreden was tamelijk vrijmoedig; haar vorderingen op school lieten echter veel te wensen over. Na het doorlopen der school was Rudolf eerst piccolo; daarna kwam hij bij een koopman in den leer; tenslotte werd hij film-figurant. Een kenteekenende verandering van beroep! In de school voor voortgezet onderwijs vervalschte hij een handtekening.

Hij had geen belangstelling voor het schoolwerk, maar rookte hartstochtelijk graag cigareten.

Zijn steeds weer voorkomende diefstallen brachten hem voor den kinderrechtter. Uiterlijk was hij brutaal. Hij vluchtte uit het instituut voor verwaarloosden. Deze jongen ging met betrekkelijk grooten moed den verkeerden weg op naar een doel, dat vijandig is ten opzichte van het gemeenschapsleven. Met groote handigheid nam hij van de volwassenen de technische zijden van hun list en doortraptheid over. Min of meer bewust verstikte hij het, in ieder mensch aanwezige, gemeenschapsgevoel en beoogde zijn medemenschen, zijn vijanden, op zijne wijze te verslaan en zich ten koste van alles te doen gelden'.

De heilpedagogiek krijgt er een religieuze of humanistische betekenis bij: die van *zedelijke verbetering* en het *herstellen van gebrek aan waarden*: hoe kon men 'stoute' kinderen iets afleren om te voorkomen dat ze uitgroeiden tot criminelen (Schoorl et al, 2000)?

4. DEFINITIES VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK

In de loop van de tijd werden verschillende definities geformuleerd met betrekking tot de orthopedagogiek (Schoorl et al, 2000; Vanderplasschen et al, 2015; Baartman et al, 1999). We sommen er een aantal op.

DEFINITIES

ORTHOPEDAGOGIEK is

'...de leer van het opvoedkundig handelen ten behoeve van het in zijn opvoedbaarheid beperkt kind' (van Gelder, 1962).

'...de wetenschap, met de praktijk van de opvoeding van afwijkende kinderen' (Grewel, 1969).

'...de menselijke planwetenschap die als veld van actie heeft het opvoedingsgebeuren dat zodanig leed met zich mee brengt dat men meent niet verder te kunnen' (ter Horst, 1980).

'...de wetenschap over en ten bate van de hulpverlening aan betrokkenen in een stagnerende opvoeding' (De Ruyter, 1987).

'...een wetenschap gericht op het ontwikkelen, toepassen en evalueren van interventiestrategieën, die bedoeld zijn om voor de opvoeding verantwoordelijke volwassenen in hun taak bij te staan, zodat de persoonlijke keuzevrijheid van het zich ontwikkelde individu wordt verruimd en de integratie van de individuen binnen de samenleving wordt bevorderd' (Van Acker, 1987).

'...de wetenschap van het methodisch, integratief en zinvol sociaal interactief handelen in opvoedkundige situaties die als problematisch ervaren worden, met als doel de leefsituatie, de kwaliteit van bestaan en de participatie in de maatschappij van alle betrokkenen te verbeteren, en dit door wetenschappelijk onderbouwde kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden' (Broekaert, 2015).

REFLECTIE

Wat valt op bij het lezen van de definities? Zie je verschillen? Wanneer zie je een breuklijn verschijnen?

5. TWEE BELANGRIJKE VERSCHUIVINGEN MET BETREKKING TOT HET OBJECT VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK

5.1. VAN HET AFWIJKENDE KIND NAAR DE VERONTRUSTENDE (LEEF)SITUATIE

De Ruyter (1987) spreekt over klassieke versus moderne benaderingen van de orthopedagogiek. In de klassieke definities staat ‘het opvallende kind’ centraal, in de modernere versies spreekt men over de problematische opvoedings- of leefsituatie. In zijn oratie uit 1973 met als titel ‘Het gezin in opvoedingsnood’ omschrijft De Ruyter de *opvoedingsnood* als ‘een situatie waarin het gezamenlijk ondernemen van ouders en kinderen mislukt is en de verbondenheid tussen ouders en kind niet meer bestaat’. Het afwijkende kind verdwijnt naar de achtergrond en in plaats daarvan gaat het nu om een stagnatie in de relatie tussen opvoeder en kind. Dat vastlopen kan te maken hebben met een individueel probleem van het kind maar evenzeer met de persoon van de opvoeder of de context waarbinnen het kind opgroeit.

Wim ter Horst (1980) introduceerde in dat verband de term ‘*problematische opvoedingssituatie*’:

DEFINITIE

PROBLEMATISCHE OPVOEDINGSSITUATIE (POS)

‘een door de betrokkenen als nagenoeg perspectiefloos ervaren opvoedingssituatie, waarin men er zonder deskundige hulp van buitenaf niet in slaagt het geheel zodanig te veranderen dat het weer perspectiefbiedend wordt’.

Bij deze definitie kan je wel een aantal bedenkingen naar voren schuiven:

- niet elke problematische opvoedingssituatie wordt door iedereen als ‘perspectiefloos’ ervaren;
- het uitgangspunt is niet steeds de beleving van de ‘betrokkenen’; hulpverleners kunnen ook preventief optreden wanneer zij de situatie als perspectiefloos ervaren.

Ter Horst bewerkstelligde met de introductie van deze term een ware paradigmashift wat het object van de orthopedagogiek betreft. Hij zette zich af tegen het toen gangbare idee dat het kind met opvoedingsproblemen afwijkend is. Met het begrip ‘problematische opvoedingssituatie’ wilde hij aankaarten dat de problemen niet uitsluitend bij het *kind* en niet uitsluitend bij de *ouders* maar in de complete *opvoedingssituatie* gelegen zijn. Essentieel bij het begrip van de problematische opvoedingssituatie is dan dat de interactie tussen opvoeder en kind in ernstige mate verstoord is en het opvoeden niet meer vanzelf loopt.

REFLECTIE

Wat betekent de term ‘problematische opvoedingssituatie’ voor de hulpverlening?

De term houdt in dat de ondersteuning in de problematische opvoedingssituatie niet enkel op het kind of de jongere moet worden gericht, maar ook op de ouders en al wie bij de opvoeding betrokken is.

De problematische opvoedingssituatie was sinds 1985 het uitgangspunt waarop de vroegere bijzondere jeugdbijstand (nu jeugdhulp) was gebaseerd. De term kreeg er wel een eigen invulling: ‘een toestand waarin de fysieke integriteit, de affectieve, morele, intellectuele of sociale ontplooiingskansen van minderjarigen in het gedrang komen, door bijzondere gebeurtenissen, door relationele conflicten of door de omstandigheden waarin zij leven’ (Martens, 1999).

Sinds het decreet Integrale Jeugdhulp (2013) spreekt men niet meer over een problematische opvoedingssituatie (POS), maar over een *verontrustende opvoedingssituatie* (VOS). Er is sprake van verontrusting wanneer ‘de ontwikkelingskansen van een minderjarige bedreigd worden (de provisie-, protectie- of participatierechten van de minderjarige worden geschonden) of wanneer de (psychische, fysieke of seksuele) integriteit van een minderjarige of van één of meer gezinsleden worden aangetast’ (Vlaamse Overheid, 2023).

Informeel spreekt men vaak van een verontrustende leefsituatie (VLS). Dit komt omdat verontrusting niet altijd gelinkt is aan problemen binnen het opvoedingsgebeuren. Problemen kunnen te situeren zijn op alle domeinen in de gehele context van de persoon.

Mama is opgenomen in een psychiatrische instelling na herhaaldelijke gewelddadige uitbarstingen van haar man (bedreiging). De kinderen waren daar getuige van. De oudste jongen van 7 jaar moest er meestal voor zorgen dat zijn jongere zusje (5 jaar) eten had, aangezien mama uitgeput en huilend in bed lag.

In de krant verscheen een artikel met als titel 'De jongen die nooit in de zetel mocht zitten'. Een moeder vond haar zestienjarige zoon zo onhandelbaar dat hij altijd werd opgesloten op zijn slaapkamer. Volgens de jongen vonden zijn ouders hem minderwaardig omdat hij ADHD had. De zaak kwam aan het licht omdat een bezorgd familielid aan de alarmbel trok. De jongen werd onder toezicht van de jeugdrechter geplaatst en verblijft nu bij een tante.

Een CLB begeleidt het gezin van Anna (15 jaar) en Mona (13 jaar). Mama heeft een psychiatrische problematiek, voelt zich niet goed in haar vel en vernedert haar dochters vaak. Papa doet wel zijn best en probeert zijn vrouw aan te spreken op haar gedrag maar krijgt onvoldoende grip op de situatie. Er is begeleiding aan huis. Papa laat weten dat de situatie van kwaad naar erger gaat.

5.2. VAN 'WAT HEEFT DIT KIND?' NAAR 'WELKE VRAAG STELT DIT KIND?'

Behalve de hiervoor vermelde paradigmashift deed zich nog een tweede belangrijke wending voor in de jaren zeventig. Kok beschreef in 1973 zijn vraagstellings- en behandelingstypes. Hij stelde dat achter gedrag van een kind een *orthopedagogische vraagstelling* schuilt. Als opvoeders is het onze verantwoordelijkheid om tussen de regels van het gedrag door de vraag van het kind te lezen (Baartman et al, 1999). We bespreken de verdienste van Kok uitgebreid in hoofdstuk 5 wanneer een aantal kopstukken uit de orthopedagogiek aan bod komt.

6. DE VERRUIMING VAN DE ORTHOPEDAGOGIEK

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de orthopedagogiek zich – in de letterlijke betekenis – bezighoudt met kinderen in opvoedingsnood. Maar, de orthopedagogiek is meer dan haar naam. Wat betreft zowel de leeftijd van de doelgroep als de doelgroepen zelf is er een verruiming te zien (Schraepen & Verreycken, 2021):

6.1. VAN HET ORTHOPEDAGOGISCHE NAAR HET ORTHO(PED)AGOGISCHE

Onder invloed van nieuwe kennis en inzichten en van maatschappelijke veranderingen wijzigt het object van de orthopedagogiek: de orthopedagogische hulpverlening beperkt zich niet meer uitsluitend tot het opvoeden van het ‘afwijkende’ kind maar richt zich onder invloed van de kritische orthopedagogiek (zie hoofdstuk 4) ook op het ondersteunen van kwetsbare volwassenen. ‘Ped’ (*pais*) kan nu tussen haakjes worden geplaatst. Het ortho(ped)agogische handelen heeft betrekking op alle *leeftijden* en richt zich ook op de orthoagogische ondersteuningsdomeinen wonen, werken en vrije tijd. Begrippen als ‘inclusie’, ‘empowerment’ en ‘kwaliteit van leven’ zijn richtinggevend voor onze manier van werken.

6.2. VAN PERSONEN MET EEN HANDICAP NAAR PERSONEN IN EEN HANDICAPSITUATIE

Behalve de verruiming in leeftijd zien we ook dat de focus van de orthopedagogiek verschuift van personen met een handicap naar personen in een handicapsituatie. Daarmee doelt men op een verruiming van de *doelgroepen*. Een orthopedagoog werkt niet alleen met mensen met een ‘afwijking’ of een beperking, maar zet zich in om mensen in kwetsbare leefsituaties te ondersteunen om als volwaardige burgers te kunnen functioneren en om zo hun kwaliteit van leven te verbeteren.

7. HET ORTHO(PED)-AGOGISCH WERKVELD

Door de verruiming binnen de orthopedagogiek kom je orthopedagogen tegen in een brede waaier van sectoren. Ze ondersteunen mensen op verschillende domeinen zoals leren, werken, wonen en vrije tijd. De werkvormen zijn divers: residentieel, ambulant of mobiel. De orthopedagogiek bestrijkt een groot, divers werkveld en richt zich op verschillende doelgroepen.

WERKVELDEN	DOELGROEPEN
• de zorg voor personen met een beperking (VAPH-sector) • de jeugdhulpverlening • het algemeen welzijnswerk • de geestelijke gezondheidszorg • het onderwijs (scholen voor (buiten) gewoon onderwijs, centra voor leerlingenbegeleiding...) • de ouderenzorg • de drughulpverlening • de forensische hulpverlening • het sociaal-cultureel werk • het vormingswerk • beleid • ...	• personen met een fysieke, verstandelijke, visuele, auditieve en/of meervoudige beperking • kinderen en jongeren in verontrustende leefsituaties • personen met ontwikkelingsstoornissen (ADHD, autismespectrumstoornissen, leerstoornissen, ...) • personen met gedrags- en emotionele stoornissen • personen met psychische problemen • personen met een verslavingsproblematiek • ouderen • thuislozen • niet-begeleide minderjarige vreemdelingen • ...

Tabel 2.1. Orthopedagogische werkvelden en doelgroepen.

We laten even onze studenten aan het woord:

‘Hallo, ik ben Joyce. Ik loop stage in De Moester. Dat is een hoeve voor volwassen personen met een psychische kwetsbaarheid. De doelgroep is zeer divers wat betekent dat ik erg op maat moet ondersteunen. Ik ga bijvoorbeeld mee zwemmen, ga wandelen of drink een kopje koffie met een van de mensen die er langs komen. Het hoeven niet altijd grote dingen te zijn. Ont-moeting en een leuke daginvulling staan centraal. In De Moester vertrekt men van een herstelgerichte visie: we ondersteunen de mensen om hun eigen traject uit te stippelen zonder over te nemen én met oog voor hun krachten en kwaliteiten.’

‘Mijn naam is Jules. Ik werk in vzw Kompani, een erkende organisatie voor bijzondere jeugdzorg (OVBJ). Onze doelgroep bestaat uit kinderen en jongeren die als gevolg van hun verontrustende leefsituatie niet langer thuis kunnen of mogen verblijven. We zijn niet rechtstreeks toegankelijk. De kinderen en jongeren worden aangemeld via het ondersteuningscentrum jeugdzorg (OCJ) of de jeugdrechtbank. Er zijn veertien modules van verblijf met daaraan gekoppeld vijftien modules voor contextbegeleiding. In de module verblijf wordt eveneens de module kamertraining (TCK) aangeboden. We beschikken over twee volwaardige studio’s. Jongeren kunnen intern doorstromen naar onze module contextbegeleiding in functie van autonoom wonen (CBAW). Mijn takenpakket bestaat vooral uit het ondersteunen van de kinderen in dagelijkse situaties zoals huiswerkbegeleiding, samen eten, brengen naar en ophalen van hobby’s, de kleintjes helpen bij het zich wassen... Ik leer niet alleen bij over de doelgroep maar ook over mezelf: wie ben ik als begeleider en hoe functioneer ik in een team.’

‘Dag, ik ben Laura. Ik werk in een woongroep van vzw Blijdorp met volwassenen met een matige tot ernstige verstandelijke beperking. Ik run er samen met mijn collega’s een huishouden en help cliënten dagelijks met alle aspecten van het wonen en met de invulling van hun vrije tijd en sociale contacten. Het doel van mijn (interdisciplinaire) team is om de kwaliteit van leven van onze mensen te verhogen.’

‘Ik ben Mohamed en ik doe een inclusiestage. Concreet betekent dit dat ik drie kinderen die het wat moeilijker hebben, op school extra ondersteun. Zo kunnen ze gewoon onderwijs blijven volgen. Twee kinderen hebben een gedragsstoornis en één kindje heeft een autismespectrumstoornis.’

‘Hallo, ik ben Sofie. Ik werk in de ouderenzorg als orthopedagoge. Ik zet heel sterk in op belevingsgerichte zorg. De wensen en de mogelijkheden van mijn cliënten staan centraal. Samen met mijn collega’s zorg ik voor een thuisgevoel voor de bewoners. Ik organiseer activiteiten en ben ook een luisterend oor voor de familie.’

8. COMPETENTIES EN ROLLEN

Om zich staande te houden in dat brede, diverse ortho(ped)agogisch werkterrein moet de *praktijkgerichte orthopedagoog*¹ beschikken over verschillende competenties² (NVAO, 2015).

De praktijkgerichte orthopedagoog:

1. bouwt vanuit een *(ortho)(ped)agogische grondhouding* op een professionele manier een *begeleidingsrelatie* op met de cliënt en het cliëntsysteem, en draagt zorg voor het onderhouden en het afronden ervan.
2. maakt, binnen de context van een team en in samenspraak met de cliënt en het cliëntsysteem, op autonome wijze een *inschatting van de mogelijkheden en beperkingen* van de cliënt.
3. draagt bij tot de analyse van de ondersteuningsvraag en begeleidt op actieve wijze mee het proces van *handelingsplanning*. Op basis van zijn (ortho)(ped)agogische kennis selecteert de professionele bachelor orthopedagogie doelen en geschikte methodes in overleg met de belanghebbenden.
4. *ondersteunt, begeleidt, organiseert en coördineert wonen, werken, leren en vrije tijd* in de dagelijkse context. Hij doet dat op een methodische en duurzame wijze, met aandacht voor creativiteit en innovatie. Hij neemt bewust initiatieven om de ontwikkelingskansen en kwaliteit van leven/bestaan te garanderen.

1 De term 'praktijkgerichte orthopedagoog' wordt hier bewust gehanteerd, aangezien de auteurs voornamelijk lesgeven binnen de bacheloropleiding Orthopedagogie en dit boek in de eerste plaats voor deze opleiding werd ontwikkeld. Hiermee wordt de nadruk gelegd op het praktijkgerichte en begeleidende profiel dat kenmerkend is voor bachelors in het werkveld.

2 Deze opsomming van de domeinspecifieke leerresultaten staat gelijk aan de *learning outcomes* voor de professionele bachelors orthopedagogie in Vlaanderen, uitgewerkt door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO); die is de bewaker van de kwaliteit van het hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen. Een van de opdrachten van de NVAO is het bepalen van de domeinspecifieke leerresultaten (DLR) voor opleidingen in Vlaanderen: welke gemeenschappelijke competentieset wordt verwacht van alle studenten in Vlaanderen voor een bepaalde opleiding?

5. creëert in samenspraak met de cliënt en het cliëntsysteem een *stimulerend klimaat* voor diens emotionele, sociale, cognitieve en motorische ontwikkeling.
6. ondersteunt de cliënt in het kwalitatief en duurzaam versterken van zijn *netwerken*, om het welzijn en de maatschappelijke participatie te vergroten.
7. *werkt (interdisciplinair) samen* en communiceert, ook in complexe en gespecialiseerde contexten, helder en respectvol met zijn cliënt, het cliëntsysteem, collega's en externen.
8. treedt *preventief* op om probleemsituaties voor de cliënt te voorkomen. Hij signaleert knelpunten en participeert (pro)actief aan preventie op organisatieniveau.
9. levert actief een bijdrage aan de visieontwikkeling, het beleid en het beheer van de organisatie.
10. stuurt zijn (ortho)(ped)agogisch handelen bij aan de hand van *kritische (zelf)reflectie*, actuele inzichten uit wetenschappelijk onderzoek en regionale, Europese en internationale evoluties.
11. draagt op *micro-, meso- en macroniveau* actief bij tot begrip voor en betrokkenheid bij beroepsgerelateerde *ethische, normatieve en maatschappelijke vragen*. Hij handelt vanuit universele rechten en waarden.

In die opsomming schuilen de *vele rollen* die de praktijkgerichte orthopedagoog opneemt: ondersteuner van processen met betrekking tot wonen, werken en vrije tijd, indicator en handelingsplanner, preventiewerker, *reflective practioner*, netwerker, sociaal ondernemer, coach, kritische wereldburger, sociale innovator...

Op de website van de Radicale Vernieuwers (Sociale Innovatiefabriek, 2023), een campagne van de Sociale Innovatiefabriek, kan je mooie voorbeelden lezen van nieuwe oplossingen om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken.

In kleine dorpen moeten inwoners vaak elke dag naar een ander dorp om een brood of andere producten te halen. Daarom besliste De Lovie, een organisatie die kinderen en volwassenen met een verstandelijke beperking ondersteunt, om in Beveren aan de IJzer een dorpspunt te creëren: een buurtwinkel en ontmoetingsplek voor inwoners en mensen uit de omgeving. Mensen kunnen er hun boodschappen ophalen, deelnemen aan een brei-namiddag of een gezelschapsspelletje spelen. Het dorpspunt wordt uitgebaat door volwassen personen met een verstandelijke beperking.

9. SAMENGEVAT

Er is waarschijnlijk geen andere discipline die zichzelf al zo vaak de vraag heeft gesteld wie ze is (Baartman et al, 1999). De orthopedagogiek is altijd zoekend geweest. Het object van de orthopedagogiek evolueerde van de opvoeding van het afwijkende kind naar de ondersteuning voor mensen in kwetsbare leefsituaties in het algemeen, wat leidde tot een breed en divers orthopedagogisch werkveld.